

Г. П. Васянович, М. Я. Нагірняк

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2346-193X> – Г. П. Васянович

<https://orcid.org/0000-0002-1292-4716> – М. Я. Нагірняк

m.nagirniak@ldubgd.edu.ua

ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СПРИЙМАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті аналізується сутність і зміст «сприйняття» у професійній діяльності соціального працівника, обґрунтовується його естетичний аспект. Наголошено, що важливим структурним елементом естетичної свідомості соціального працівника є естетичне сприймання. Визначено, що основою сприймання виступає єдність різних аспектів, властивостей об'єкта, що діє як комплексний подразник. Сприймання залежить не лише від інформації органів чуття, а й від настрою, очікувань, життєвого досвіду людини тощо. На відміну від відчуттів, які віддзеркалюють лише окремі властивості та якості предметів, сприймання є завжди цілісним і предметним, воно об'єднує відчуття, що йдуть від численної низки аналізаторів. Проаналізовано естетичні сприймання, які можуть бути повними і неповними, глибинними і поверховими, швидкими (динамічними) і повільними, стереотипними і нестереотипними тощо. Обґрунтовано що естетичне сприймання – це завжди складний психічний і духовний процес діяльності суб'єкта, його осмислення, оцінка як творів мистецтва, так і реальних явищ природи, суспільства тощо. Принагідно зазначено, що естетичне сприймання може бути адекватним і неадекватним, це залежить передусім від загального рівня культури, художньої освіченості суб'єкта сприйняття. Неадекватність сприймання є часто-густо відчутною не лише у сфері різних видів мистецтва, а й у сфері соціальної роботи. Доведено, що естетичний аспект проблеми сприймання у професійній діяльності соціального працівника із суб'єктами, які мають особливі потреби, повинен набувати характеру неперервності, динамічності й адекватності. При цьому мають враховуватися зміни, які відбуваються не лише в процесі розвитку особистості пацієнта, а й у всьому соціумі.

Ключові слова: професійна діяльність, соціальний працівник, естетична свідомість, сприймання, естетичне сприймання, адекватне сприймання, творче сприймання.

Н. Р. Васіанович, М. Я. Нагірняк

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

AESTHETIC ASPECT OF PERCEPTION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A SOCIAL WORKER

The article analyses the essence and content of «perception» in the professional activity of a social worker and substantiates its aesthetic aspect. It is emphasised that an important structural element of the aesthetic consciousness of a social worker is aesthetic perception. It was determined that the basis of perception is the unity of various aspects and properties of an object acting as a complex stimulus. Perception depends not only on information from the senses but also on a person's mood, expectations, life experience, etc. In contrast to sensations, which reflect only individual properties and qualities of objects, perception is always integral and objective, it unites sensations coming from a large number of analysers. Aesthetic perceptions, which can be complete and incomplete, deep and superficial, fast (dynamic) and slow, stereotypical and non-stereotypical, etc., are analysed. It is substantiated that aesthetic perception is always a complex mental and spiritual process of the subject's activity, its understanding, and evaluation of both works of art and real phenomena of nature, society, etc. It is casually mentioned that aesthetic perception can be adequate and inadequate, it depends primarily on the general level of culture and artistic education of the subject of perception. Inadequacy of perception is often felt not only in the field of various types of art but also in the field of social work. It is proved that the aesthetic aspect of the problem of perception in the professional activity of a social worker with subjects who have special needs should acquire the character of continuity, dynamism and adequacy. At the same time, changes that occur not only in the process of the development of the patient's personality but also in the entire society should be taken into account.

Keywords: professional activity, social worker, aesthetic consciousness, perception, aesthetic perception, adequate perception, creative perception.

Постановка проблеми.

Професійна діяльність соціального працівника має різнобічний характер, але естетичний аспект у ній посідає особливе місце. Це зумовлено тим, що він покликаний розкривати особистість, яка має особливі потреби, красу людського буття, його невичерпні можливості пізнання і самопізнання, розвитку і саморозвитку. Надто важливо щоб соціальний працівник допоміг такій особистості адекватно сприймати цей світ, а іноді й подолати трагедійність свого існування, жити наповненим духовним, суспільним життям, реалізовувати свій внутрішній потенціал. Безумовно, що все це вимагає від соціального працівника належної сформованості морально-естетичної, психолого-педагогічної, загальної культури. Натомість сьогодні все очевидніше проявляється суперечність між людиною та її культурою. З'явився навіть вислів «цивілізація без культури», який засвідчує суттєве зниження значення естетичного практично у всіх сферах життєдіяльності людини, його поступове сходження з арени активної соціальної дії. На наше глибоке переконання, це негативно впливає на свідомість як соціального працівника, так і його пацієнтів, особливо в аспекті естетичного сприймання дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні науки по-різному характеризують поняття «сприймання». Наука психологія доводить, що сприймання – це категорія, яка віддзеркалює у свідомості людини предмети, явища як цілісні чуттєві образи при безпосередньому їх впливові на органи чуття [7, с. 185]. Сприймання включає в себе усвідомлення предметів, яке ґрунтується на залученні кожного разу нових вражень у систему вже наявних знань. Основою сприймання виступає єдність різних аспектів, властивостей об'єкта, що діє як комплексний подразник. На відміну від відчуттів, які віддзеркалюють лише окремі властивості та якості предметів, сприймання є завжди цілісним і предметним, воно об'єднує відчуття, що йдуть від численної низки аналізаторів.

Аналізуючи джерела, можна простежити, що одні автори виокремлюють властивості сприймання: безпосередність, упорядкованість структури, значущість, селективність, стабільність (А. Ягелло); інші – формулюють закони сприймання: предметність, цілісність, структурність, константність та осмисленість (С. Максименко); значна кількість психологів виокремлює особливості сприймання або ж обмежується вивченням помилок, ілюзій, викривлень у процесі дослідження цієї надважливої проблеми.

Натомість все ще недостатньо вивчаються

роль і місце інтуїції, підсвідомого і несвідомого у процесі сприймання [1, с. 127]. Саме тому стає не зовсім зрозумілим, чому одні люди сприймають прекрасне, а інші – ні? Чому одні переймаються трагічним, а інші є байдужими до людського горя?

Мета статті. Виходячи з предмета нашого аналізу, зосередимо увагу на сутності і змісті категорії «естетичне сприймання» та його значенні у професійній діяльності соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. У словнику «Естетика» категорія «естетичне сприймання» формулюється у такому значенні: це «вид естетичної діяльності, що виражається в цілеспрямованому сприйнятті творів мистецтва як естетичних цінностей, що супроводжується переживанням». І далі зазначається, що «специфіку сприймання явищ дійсності, естетичну цінність, які суб'єкту належить відкривати самому, більш точно передає поняття «естетичне споглядання» [6]. На наш погляд, якщо з першою частиною такого твердження можна погодитися, то друга частина викликає великий сумнів хоча б тому, що тут домінує пасивний аспект сприймання (споглядання), насправді ж, і в естетичному сприйманні явищ дійсності існує не лише пасивна, а й активна складова. Радше можна сказати, що естетичне сприймання – це завжди складний психічний і духовний процес діяльності суб'єкта, його осмислення, оцінка як творів мистецтва, так і реальних явищ природи, суспільства тощо. Принагідно зазначимо, що естетичне сприймання може бути адекватним і неадекватним, це залежить передусім від загального рівня культури, художньої освіченості суб'єкта сприйняття тощо. Неадекватність сприймання є часто-густо відчутною не лише у сфері різних видів мистецтва, а й у сфері соціальної роботи.

Як слушно писала дослідниця окресленої проблеми професор О. Рудницька: «Адекватність сприйняття розкриває багатозначне, стадіальне становлення суб'єктивного образу (перцепта), його послідовне наближення до об'єкта сприйняття, від загального відносно нерозчленованого, до повнішого, структурованого і цілісного відображення у свідомості сприймаючого. Таке розгортання процесу сприйняття, типове для різних галузей пізнавальної діяльності, розкриває і специфіку осягнення мистецьких явищ. Певна річ, можливість досягнення повної адекватності художнього сприймання, навіть доцільність використання цього критерію по відношенню до мистецтва, є дещо дискусійною, зважаючи на суб'єктивно-асоціативну природу художньої творчості... Саме такий функціональний взаємозв'язок процесів творення та сприйняття забезпечує існування мистецтва як форми

суспільної свідомості та ефективного засобу естетичного виховання» [8, с. 103].

Важливо брати до уваги й те, що естетичне сприймання може бути інваріантним й варіативним. Це означає, що зміст і форма певного твору мистецтва або ж того чи іншого явища (особливо суспільного, духовного) можуть бути настільки складними і багатими, що об'єктивно вони можуть сприйматися й оцінюватися особистістю соціального працівника та його клієнтами різноаспектно. Тим більше, варто враховувати не лише фізіологічні можливості (сліпота, глухота та ін.), а й емоційно-психологічний стан суб'єкта сприймання (хворобливий стан, депресія і т. ін.). Ученими доведено, що одне і те ж саме явище, один і той самий твір мистецтва можуть сприйматися по-різному, навіть однією і тією ж особою. Отже, слід зважати на об'єктивні і суб'єктивні чинники естетичного сприймання і їх оцінки.

Естетичні сприймання можуть бути повними і неповними, глибинними і поверховими, швидкими (динамічними) і повільними, моносенсорними і полісенсорними, стереотипними і нестереотипними тощо.

Повне і неповне естетичне сприймання. Повнота естетичного сприймання на нейрофізіологічному рівні залежить від розвитку і здатності наших аналізаторів (зорових, слухових, температурних, больових та ін.). Чим досконаліше вони розвинені, тим більші потенційні можливості людина має для сприймання, і, навпаки: людина із слабко розвиненими аналізаторами не вповні здатна до адекватного сприймання світу. Сьогодні вчені, які досліджують нейрофізіологічні механізми сприймання, підтверджують припущення про деяку подібність процесів прийому та переробки інформації людиною та сучасними комп'ютерними системами, що дає змогу використовувати найбільш раціональні схеми моделювання процесів сприймання, ніж це було донедавна. Моделювання сприймання базується на принципі поетапної обробки інформації людиною та комп'ютером у разі сприймання знайомих предметів – так званого розпізнавання предметів. Етапи обробки інформації, що збігаються, включають процеси її реєстрації, виділення властивостей об'єктів завдяки роботі спеціалізованих каналів чи детекторів, порівняння стимулу з тією інформацією, котра отримана раніше і зберігається у тривалій пам'яті, прийняття рішення – вибір із багатьох актуалізованих кодів такого, який найбільше відповідає цьому стимулу. Моделювання процесів сприймання має велике практичне значення, оскільки допомагає розв'язати проблему швидкого введення інформації за допомогою команд чи з письмового

тексту, що значно розширює можливості використання комп'ютерної техніки. Водночас слід пам'ятати, що людина існує, діє, сприймає світ не лише на нейрофізіологічному рівні, а й на духовно-душевному. Повнота її відчуттів, естетичного сприймання залежить від того, яким є у людини дух, душа, серце. Г. Сковорода називав людське серце «живим центром її життя, головою усього в людині», «коренем життя і обителлю вогню і любові» [2, с. 179-180].

Розвиваючи цю ідею український філософ П. Юркевич написав спеціальний трактат з промовистою назвою «Серце і його значення в духовному житті людини за вченням Слова Божого» [10]. У цій праці автор доводив, що серце людини є не лише центром тілесного, а й душевно-духовного життя людини. Від повноти серця залежить повнота естетичного сприймання світу: Добра, Краси, Істини: «... у серці народжується рішучість на ті чи інші вчинки, ... воно є місцем волі і бажань, ... серце є центром багатоманітних душевних почуттів, хвилювань і пристрастей, ... серце вміщує в собі всі радощі і печалі світу» [10].

Повнотою естетичного сприймання були наповнені серця усіх педагогів-гуманістів: Я. Коменського, М. Монтеня, Е. Роттердамського, Й. Песталоцці, К. Ушинського, С. Русової, Б. Грінченка, І. Зязюна, В. Сухомлинського, С. Гончаренка, М. Ярмаченка, О. Рудницької та багатьох інших. Класичний приклад неповноти естетичного сприймання зустрічаємо в оповіді В. Сухомлинського «Учитель і діти» [9, с. 195-196], в якій автор з сумом розповідає як учителя математики, що пропрацював у школі тридцять п'ять років, проводжають на заслужений відпочинок. Незважаючи на те, що математика в школі не дуже любили за його сухість, відсутність справжньої сердечності, доброти, вчителі й учні сказали йому теплі слова, піднесли подарунки. Він був такий зворушений, що не міг відповісти на добрі, щирі побажання, і старий математик заплакав та сказав лише слова одкровення про своє ставлення до учнів. Із цього запізненого одкровення учителя добре видно, що сприйняття дітей, яких він навчав, було неповним, поверховим, отже, неадекватним. Воно не приносило радості ні учням, ні самому вчителю.

Зазначимо, що повнота й адекватність естетичного сприймання у соціального працівника постійно змінюється, набуває нових обрисів. Це значною мірою залежить від його потреб, інтересів, запитів, мотивації, стилю життєдіяльності. Безумовно, що вияв естетичного сприймання соціального працівника залежить від його професійної діяльності.

Глибинні і поверхові естетичні сприймання. Духовне осягнення світу, пізнання і насолода

мистецтвом, розуміння душевного стану суб'єкта з особливими потребами вимагає від особисті соціального працівника доходити до глибини суті того, що ним сприймається, а це своєю чергою, потребує великої напруги розуму, почуттів, волі. Сила «владного розуму», на думку геніального І. Франка, дозволяє людині заглянути у найпотаємніші куточки буття зовнішнього і внутрішнього. Особливо це важливо тоді, коли йдеться про процеси самопізнання людини з особливими потребами. Адже такі особистості часто-густо схильні до заглиблення у свої внутрішні переживання, у саму себе. Якраз тут і виявляється, як вона сприймає саму себе: драматизує чи не драматизує свій стан, адекватно чи неадекватно поводить, яку красу в собі бачить – внутрішню чи зовнішню і т. ін.

Проілюструємо цю думку таким життєвим прикладом. Відома представниця українського мистецтва – Марія Башкірцева, яка народилася на Полтавщині, прожила лише 24 роки. Вона практично не навчалася в школі. Але усвідомлюючи потребу в знаннях, склала собі програму і почала самостійно навчатися (9 годин щоденно!). Дівчинка самотужки вивчила французьку, німецьку, італійську, англійську, грецьку, латинську мови. Вона прочитала мовою оригіналу Гомера, Платона, Горація, Плутарха, Данте, Шекспіра, Бальзака, Флобера та ін. Маючи від природи надзвичайно гарний голос, прагнула бути співачкою. Спочатку все було добре. Але в 16 років Марія захворіла на туберкульоз. Хвороба прогресувала і через два роки дівчина повністю втратила голос. Невдовзі хвороба позбавила її і слуху. Сильна духом – юна Башкірцева задумалася над подальшою своєю долею. У свої 17 років вона прийшла на навчання у майстерню відомого французького митця – Жуліана, де виявила надзвичайні здібності до малювання. Марія усвідомлювала, що життя їй відведено надто мало. Вона не лише не впала в розпач, а цілими днями працювала, не виходила із майстерні. Результат такої титанічної праці скоро дав себе знати: молода художниця написала низку прекрасних картин, які експонувалися на багатьох виставках. Отже, маючи великі проблеми зі здоров'ям, Марія Башкірцева сприймала себе активно дієвою, творчою особистістю.

Професійна діяльність соціального працівника не допускає поверхового ставлення не лише до самого себе, а й до своїх пацієнтів. Це є запорукою того, що вони його будуть любити, довіряти йому, відкривати свої щирі серця. Народна мудрість з цього приводу проста і зрозуміла: «Довіряючи людині, ти в результаті отримуєш одне з двох: або людину на все життя, або урок на все життя».

Звернемо увагу й на такий аспект проблеми. Ще зовсім недавно не прийнято було говорити про роль релігії, віри в естетичному сприйманні і самосприйманні людини, оскільки це диктувалося ідеологічними канонами суспільства. Це не означає, що цього зовсім не було. Певна частина людей, нехай утаємничено, а все-таки залишалася віруючою, незважаючи ні на що. Між тим, сьогодні ситуація є зовсім іншою, вона дозволяє педагогові не відганяти дітей від церкви, а наближувати їх до храму Господнього, до прекрасного і піднесеного. Вчені (М. Євтух, В. Жуковський, В. Онищенко, М. Савчин, Г. Шевченко та ін.) стоять на чітких позиціях того, що духовний потенціал людини, її світосприймання визначально залежить від віри людини.

Швидкі (динамічні) і повільні естетичні сприймання. Динаміка життя значною мірою зумовлює динаміку естетичного сприймання особистістю соціального працівника своїх пацієнтів. Це більше позначається на кількісній характеристиці того, що «схоплює» його свідомість. Реформаційні виклики часто-густо вносять зайву маячню в діяльність і відносини у соціальних колективах, вони формалізуються, іноді втрачають можливість нормального їх осмислення, усвідомлення. Але найгірше те, що за лавиною різних «нововведень», які сліпо копіюються із систем освіти, сфери соціальної роботи інших країн, втрачаються національні здобутки. Нормальне, звичне сприймання губиться, натомість традиційне своє, перевірене життям невинувато відкидається горекерівниками від освіти і науки, соціальних служб. На нашу думку, тут доречним є вислів: «Поспішай не поспішаючи», або ж «Поспішиш – людей насмішиш»... Тому сама собою постає проблема повільного естетичного сприймання. Це зовсім не означає, що потрібно свідомо гальмувати освітній, соціальний поступ, ні. Мова йде про те, що будь-яке реформування має бути добре продуманим, матеріально забезпеченим, вивіреним з управлінського погляду. За таких умов «верх» візьмуть якісні показники соціально-педагогічного, естетичного сприймання.

Естетичні сприймання виокремлюють також за критеріями: мова, музика; простір та просторові відносини між предметами; плин часу руху предметів, живих істот, людського тіла; сприйняття людини людиною та ін. Крім того, існують *стереотипні і нестереотипні естетичні сприймання.*

Стереотипне естетичне сприймання є подібним до використання штампів й усталених раз і назавжди фраз, підходів до тих чи інших явищ, творів мистецтва і їх оцінки. Наприклад, за радянських часів існував стереотип класовості,

партійності мистецтва, принцип соціалістичного реалізму. Згідно з таким підходом навіть геніальний твір, якщо він не відповідав певним критеріям, сприймався й оцінювався як чужий для соціалістичного мистецтва і категорично засуджувався. Він не міг бути поширеним в підручниках, навчальних посібниках тощо. Натомість якщо це був низькопробний твір, але витриманий в дусі класовості, партійності, то він широко рекламувався, популяризувався.

Стереотипний естетичний образ соціального працівника нині сприймається як небезпечний. Чому? Справа в тому, що соціальний працівник із стереотипним мисленням більше живе минулим, ніж майбутнім, для нього пацієнт не є унікальною особистістю, він сприймає його як щось «усереднене», отже, він стає подібним більше на «архіваріуса», ніж на справжнього фахівця сфери соціальної роботи. До цього додається й інше (негативне). Соціальний працівник зі сформованим стереотипним естетичним сприйняттям віддає перевагу звичному, традиційному, а не новому; схематичному й абстрактному, а не реальному; пріоритет віддається не тому, що має смисл, а тому, що не має смислу, що носить дріб'язковий, рутинний характер (папірці, звіти стають важливішими за самого пацієнта); звичайне поступається незвичайному. Врешті, очікуване у навчанні і вихованні особистості з особливими потребами стає більш важливим, ніж неочікуване.

Крім того, варто брати до уваги і те, що у випадку сприймання незнайомого, конкретного, неочікуваного, що не має назви і смислу дії, соціального явища, соціальний працівник приречений перекручувати сутність і зміст цього явища, надавати йому певну форму, щоби зробити подібним на більш знайоме, абстрактне, організоване. Адже людині властиво сприймати події як приклади окремих категорій, не переймаючись їх унікальністю і неповторністю.

А. Маслоу із багатьох прикладів стереотипного сприймання виокремив такі:

1. Знайоме і звичне є пріоритетнішим, ніж незнайоме.
2. Схематичне й абстрактне є пріоритетнішим, ніж реальне.
3. Організоване, структуроване, однозначне є пріоритетнішим, ніж хаотичне, неорганізоване, тобто таке, що має подвійний смисл.
4. Існуюча назва і та, яка може бути отримана, є пріоритетнішою від неназваної.
5. Те, що має смисл, є пріоритетнішим від того, що не має смислу.
6. Звичайне є пріоритетнішим від незвичайного.
7. Очікуване є пріоритетнішим від неочікуваного.

А. Маслоу далі зазначав, що у випадку сприйняття незнайомої, конкретної, неочікуваної, безглуздої події без назви, ми схильні викривляти її, надавати їй якусь форму, щоби зробити подібною на більш знайоме, абстрактне, організоване. Нам властиво сприймати події як приклади окремих категорій, не звертаючи уваги на їх унікальність і неповторність [3, с. 259-260].

Помилкове, стереотипне сприйняття у системі «соціальний працівник-пацієнт» може надто негативно позначитися на відносинах між ними, навіть викликати несприйняття один одного, що здатне призводити до гострих конфліктів. Варто згадати ті моменти в житті, коли нас сприймали стереотипно й неадекватно, і ми відчуємо, що над нами здійснювали певне насилля, нам було надто дискомфортно у такому оточенні, середовищі. Це ж відбувається й з нашими вихованцями, коли вони попадають у таку ситуацію.

Надзвичайно великий вплив на формування адекватного сприймання особистості соціального працівника належить досвіду. На цей бік проблеми звертав увагу геніальний Й. Песталоцці. Він писав: «Прекрасний засіб захистити людський розвиток від хаотичності, неповноти і поверховості ґрунтується, отже, головним чином на прагненні зробити для дитини, наскільки це можливо, визначеними, правильними й широкими перші враження, що отримані при першому сприйнятті найбільш важливих предметів нашого пізнання» [5, с. 188]. І далі педагог піднесено говорив таке: «Всюди сяйво істини встає перед людиною. Проблема полягає в тому чи спроможна людина сприйняти це сяйво... Справа лише в очах, але у людей вони всюди так зіпсовані і непридатні для сприйняття світла істини, як очі крота, що живе під землею, для сприйняття світла сонця» [4, с. 135]. Отже, треба відкрити очі дитини, щоб вона побачила, сприйняла очима і серцем не лише світло знань, а й цілісно – саму себе та інших.

На основі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Категорія «сприймання» потребує різнобічного, й водночас цілісного осмислення з погляду її теоретичної і практичної актуальності у професійній діяльності соціального працівника.
2. Естетичний аспект проблеми сприймання у професійній діяльності соціального працівника із суб'єктами, які мають особливі потреби, повинен набувати характеру неперервності, динамічності й адекватності. При цьому мають враховуватися зміни, які відбуваються не лише в процесі розвитку особистості пацієнта, а й у всьому соціумі.

Список літератури:

1. Васянович Г. П. Психологія і педагогіка: навчальний посібник. Вибрані твори : у 7 т. Т. 4:

Львів: «Норма», 2015. 512 с.

2. Васянович Г. П. Християнсько-філософський персоналізм Григорія Сковороди (до 300-річчя від дня народження): монографія для студентів та викладачів гуманітарних дисциплін, зокрема викладачів соціальної роботи, управління та суспільних наук. Львів: «Норма», 2022. 268 с.

3. Маслоу А. Мотивація та особистість. К. Абетка. 2019. 400 с.

4. Песталоцці І.Г. Погляди, досліди та засоби, що сприяють успіху природоподібного методу виховання / Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. Т. 2. За ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларіна. 1981. С. 94–163.

5. Песталоцці І.Г. Як Гертруда вчить своїх дітей / Вибрані педагогічні твори. У 2-х т. Т. 1. За ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларіна. 1981. С. 61–212.

6. Петрушенко О.П. Словник з естетики. Львів : Магнолія 2006, 2019. 352 с.

7. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. 4-те вид., стереотип. К.: Либідь, 2003. 560 с.

8. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2005. 360 с.

9. Сухомлинський В.О. Учитель і діти. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 5: Статті. К.: Рад. школа, 1977. С. 195–203.

10. Юркевич П.Д. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням Слова Божого. Хроніка. 2000. № 39–40. С. 563–586.

References:

1. Vasianovych H.P. (2015). *Psycholohiia i pedahohika: navchalnyi posibnyk Vybrani tvory : u 7 t. T. 4.* [Selected works: in 7 vols. Vol. 4: Psychology and pedagogy: textbook.]. Lviv: Norma. 512 s. [in Ukrainian].

2. Vasianovych H.P. (2022). *Khrystyiansko-filosofskyi personalizm Hryhoriia Skovorody (do 300-richchia vid dnia narodzhennia): monohrafiia dlia studentiv ta vykladachiv humanitarnykh dystsyplin, zokrema vykladachiv sotsialnoi roboty,*

upravlinnia ta suspilnykh nauk. [Christian-philosophical personalism of Grigoriy Skovoroda (to the 300th anniversary of his birth): a monograph for students and teachers of humanitarian disciplines, in particular, teachers of social work, management and social sciences]. Lviv: «Norma». 268 s. [in Ukrainian].

3. Maslou A. (2019). *Motyvatsiia ta osobystist.* [Motivation and personality]. K. Abetka. 400 s. [in Ukrainian].

4. Pestalotsti I.H. (1981). *Pohliady, doslidy ta zasoby, shcho spryiaut uspikhu pryrodopodobnoho metodu vykhovannia / Vybrani pedahohichni tvory.* [Views, experiments and means that contribute to the success of the nature-like method of education / Selected pedagogical works]. U 2-kh t. T. 2. Za red. V.A. Rotenberh, V.M. Klarina. S. 94–163. [in Ukrainian].

5. Pestalotsti I.H. (1981). *Yak Hertruda vchyt svoikh ditei / Vybrani pedahohichni tvory.* [How Gertrude teaches her children / Selected pedagogical works]. U 2-kh t. T. 1. Za red. V.A. Rotenberh, V.M. Klarina. S. 61–212. [in Ukrainian].

6. Petrushenko O.P. (2019). *Slovyk z estetyky.* [Dictionary of aesthetics]. Lviv : Mahnoliia 2006. 352 s. [in Ukrainian].

7. *Psykholohiia: Pidruchnyk.* (2003). [Psychology: Textbook] / Yu. L. Trofimov, V. V. Rybalka, P. A. Honcharuk ta in.; za red. Yu. L. Trofimova. 4-te vyd., stereotyp. K.: Lybid. 560 s. [in Ukrainian].

8. Rudnytska O.P. (2005). *Pedahohika zahalna ta mystetska: Navchalnyi posibnyk.* [General and artistic pedagogy: Study guide.]. Ternopil: Navchalna knyha. Bohdan. 360 s. [in Ukrainian].

9. Sukhomlynskyi V.O. (1977). *Uchytel i dity. Vybrani tvory. V 5-ty t. T.5: Stati.* [Teacher and children. Selected works. In 5 vols. Vol. 5: Articles.]. K.: Rad. shkola. S. 195–203. [in Ukrainian].

10. Yurkevych P.D. (2000). *Sertse i yoho znachennia v dukhovnomu zhytti liudyny za vchenniam slova Bozhoho.* [The heart and its importance in the spiritual life of a person according to the teachings of the Word of God]. *Khronika.* № 39–40. S. 563–586. [in Ukrainian].

© Г. П. Васянович, М. Я. Нагірняк, 2023.

Оглядова стаття.

Надійшла до редакції 14.11.2023.

Прийнято до публікації 13.12.2023.